

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ РИЗИКУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Розглядаються питання етимології терміна "ризик" та його сучасного тлумачення в різних мовах. Досліджено еволюцію наукових поглядів на поняття "ризик" та розвиток математичного апарату кількісної оцінки й аналізу ризиків. Проаналізовано теоретичні підходи до тлумачення сутності ризику. Запропоновано уточнене визначення поняття "ризик" як економічної категорії.

Ключові слова: *ризик, невизначеність, імовірність, загроза, небезпека, результат*

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого підприємства неминує пов'язана з ризиком як одним із атрибутів ринкового господарювання та необхідним елементом ухвалення господарських рішень, ризикованість яких суттєво зростає в умовах динамічності та нестабільності зовнішнього середовища. Сучасна економічна наука не дає однозначного визначення поняття "ризик". Більше того, серед науковців немає спільної думки щодо природи, наслідків ризику, його співвідношення із спорідненими поняттями. З огляду на це, виникає потреба у ґрунтовному та всебічному дослідженні ризику як економічної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження сутності ризику як економічної категорії зробили зарубіжні та вітчизняні науковці: Ф. Найт, Д. Гелбрейт, Л. Бернстайн, Д. Ліндлей, Л. Тепман, Д. Мессен, І. Балабанов, Р. Качалов, В. Вяткін, А. Альгін, Н. Хохлов, В. Вітлінський, В. Лук'янова, Г. Коломієць, Л. Донець, С. Ілляшенко та інші.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження походження терміну "ризик", еволюції формування наукових поглядів щодо сутності ризику в економічній науці, уточнення визначення категорії "ризик".

Викладення основного матеріалу дослідження. Виникнення феномену ризику переважна більшість науковців відносять до часу зародження людської цивілізації (III тис. до н.е.). У стародавні часи ризик переважно ототожнювали із природними явищами, виникнення яких могло спричинити майнові та інші види втрат.

Термін "ризик" має достатньо давню етимологію і у різних стародавніх мовах означав близькі поняття: грецькі слова "ridsikon", "ridza" у перекладі означають скеля; в італійській мові "risiko" - небезпека, загроза і "risicare" - лавірувати між скелями; у французькій *risque* - оминати стрімчак, скелю [1]. Німецький учений В. Гейльман вважає слово "ризик" звуженою формою латинського терміна "resicum" (у

перекладі - "небезпека", "скеля") [2]. Зв'язок даних перекладів зі словом "скеля" не випадковий. Як відомо, зіткнення з прибережною скелею у мореплавців вважалося серйозною небезпекою з можливими катастрофічними наслідками.

В. Лопатовський указує на запозичення англійського терміну "risk" із французької мови в середині XVIII ст. як перетворений варіант французького слова "risqu?" у значенні ризикований, сумнівний [3]. Г. Коломієць та Ю. Гузєнков відносять початок застосування терміну "risk" в англійській страховій практиці до 30-х рр. XIX ст. До цього часу в англійській економічній літературі широко застосовувався термін "hazard" (небезпека) [4]. Крім грецької, латинської та французької версій походження слова "ризик" у науковій літературі зустрічається також альтернативна думка Г. Брауна, який указує на арабське походження терміна "ризик" та його видозміну в італійській мові із "risqu" в "rischio" [2].

У сучасних словниках європейських народів слово "ризик" має досить подібну форму: в албанській "rezik", у болгарській "риск", у чеській "risiko", у фінській "riski", у французькій "risqu?", в італійській "rischio", в німецькій "risiko", в іспанській "riesgo", в румунській "rise" та угорській "riziko" [5].

Зокрема, в англійській мові, відповідно до тлумачень Oxford Advanced Learner's Dictionary, слово "risk" означає "можливість настання чогось неприємного в майбутньому; ситуацію, що може бути небезпечною чи призвести до негативних наслідків" [6]. У словнику польської мови за редакцією В. Дорошевського можна знайти такі пояснення слова "ryzyko": "захід, результат якого є невідомим, невизначеним та проблематичним; можливість досягнення мети або невдачі; небезпека" [7].

Новий тлумачний словник російської мови Т. Ф. Єфремової трактує ризик як "можливість небезпеки, невдачі", "дію на удачу в надії на щасливий результат", "можливий збиток чи

невдача у будь-якій справі", та як "небезпека, від якої доводиться страхувати власність" [8]. У сучасній українській мові термін "ризик" визначено як "усвідомлену можливість небезпеки, а також як ініціативний вчинок за сподіванням на успіх чи можливість збитків у разі невдачі в якійсь справі" [9, с. 765]. Водночас дослідник етимології ризику М. Клапків указує на кореневу подібність термінів "ризик", "нещастя", "страхування" та "шанс" в китайській та японських мовах [5].

Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що найбільш розповсюджене розуміння даного терміна з точки зору безпеки, збитку, загрози, невизначеності та випадковості. Поняття "ризик" історично мало негативний відтінок значення і в сучасних умовах для більшості сфер суспільного життя, характерне трактування ризику з позиції небажаних і несприятливих результатів.

Проведений аналіз наукових позицій щодо трактування сутності ризику в економічній науці дає змогу стверджувати про еволюцію поглядів від одностороннього ототожнення із матеріальними втратами і збитками (класики) до врахування можливості позитивного впливу фактору ризику на результати діяльності (неокласики, марксистська теорія, монетаристи, історична школа та ін.). Представники класичної політекономії, враховуючи суму на відшкодування втрат від ризику до складу прибутку, залишили поза увагою той факт, що отримання прибутку завжди відбувається в умовах вищого або нижчого ступеня ризику. Тобто ризик існує завжди, а безризиковість є лише частковим випадком допустимого ризику.

Суттєвою розбіжністю у поглядах вчених є підхід до розмежування понять "ризик" та "невизначеність". Тоді як представники неокласичної школи ототожнювали ризик з невизначеністю, вчені-економісти неокейнсіанського напрямку вказували на відмітність даних категорій. У ситуації ризику, на думку неокейнсіанців, суб'єкту господарського рішення відомі кількісні значення ймовірності настання певних подій, а невизначеність існує в тих випадках, коли ймовірності наслідків доводиться визначати суб'єктивно (на основі досвіду, інтуїції) через відсутність статистичної інформації за попередні періоди.

Представник чиказької економічної школи Ф. Найт у праці "Ризик, невизначеність і прибуток" дотримується схожої думки, вважаючи, що "практична відмітність між категоріями ризику та невизначеності полягає в тому, що коли мова іде про ризик, розподіл наслідків в групі випадків відомо лише завдяки апріорним розрахункам або із статистичних даних минулого досвіду" [10, с.217].

Зауважимо, що історично економічна теорія ризику еволюціонувала від примітивних уявлень у стародавні часи до теоретичних концепцій та навіть ґрунтовних теорій і моделей, пізніше апробованих у практиці фінансового сектору економіки, інвестиційної діяльності та ризик-менеджменту компаній (для прикладу модель диверсифікації, теорія портфельних інвестицій Г. Марковіца, Д. Тобіна та В. Шарпа).

Наприкінці ХХ ст. відбулось зародження такого міждисциплінарного напрямку наукової думки, як нейроекономіка, що займається дослідженням механізму прийняття рішень та схильності до ризику на основі лабораторних спостережень за економічною поведінкою особи та діяльністю її мозку. Значним досягненням представників даного напрямку Даниеля Канемана та Амоса Тверського стало відкриття феномену "асиметрії виграшу і втрат", що проявляється в інстинктивному присвоєнні втратам більшої вагомості, ніж виграшу такої ж величини, та в намаганні індивіда мінімізувати ризик у більшій мірі, ніж у цьому є потреба [11].

Фундаментальні дослідження вчених-математиків значно сприяли формуванню теоретичних підходів щодо кількісної оцінки та аналізу ризику, оскільки ними були розроблені інструменти теорії імовірності та математичної статистики. Збагачення математичного апарату ризикології відбувалось одночасно із розвитком економічної думки протягом століть. Найбільш вагомі досягнення математичної науки для сучасної ризикології наведені у таблиці 1.

Сутність ризику науковцями трактується по-різному з огляду на те, що ризик є безумовно, поняттям комплексним і складним. У таблиці 2 наведені визначення ризику, зазначені в довідниках міжнародних організацій. Дані джерела по-різному трактують ризик: як невизначеність події, як вплив невизначеності на майбутній результат, з позицій його кількісної оцінки, проте не виключають можливості позитивних наслідків від реалізації ризикової події.

На основі аналізу існуючих визначень категорії "ризик" варто виділити основні теоретичні підходи до розуміння сутності даного поняття:

багато науковців розуміють ризик як імовірність чи можливість виникнення подій та, як наслідок, відхилень від передбачуваного результату (Є. Бортнікова, П. Коюда, О. Коюда, В. Глібчук, І. Рішняк, Т. Степанова, Д. Пудрик, Ю. Сенейко, І. Івченко);

ряд авторів визначають ризик як ситуативну характеристику діяльності (А.Ткаченко, В. М. Гранатуров, О. Б. Шевчук);

Н. А. Сирочук і В. Д. Рудашевський, розглядаючи сутність ризику, акцентують увагу переважно на необхідності вибору одного із

Еволюція досліджень математичного апарату ризикології [2, 5, 12]

Науковці, рік	Внесок у розробку математичного апарату ризикології
1	2
Л. Пачолі, XV ст.	Закладено основи теорії імовірності
Б. Паскаль та П. Ферма, 1654 р.	Формальне математичне обґрунтування теорії ймовірності на прикладі гри в кості
Д. Граунд, 1662 р.	Практичне застосування вибіркового методу в статистичних дослідженнях
Г.-В. Лейбніц, 1684р. та Я. Бернуллі, 1713 р.	Відкриття закону великих чисел і обґрунтування статистичних процедур
А. де Муавр, 1733 р.	Розробка структури нормального розподілу та стандартного відхилення ризику
Д. Бернуллі, 1738 р.	Введено поняття очікуваної корисності: в ситуації ризику варто враховувати корисність виграшу - співвідношення затрачених ресурсів та отриманої суми
Й. Н. Тетенс, 1786 р.	Запропоновано як кількісну міру ризику половину величини стандартного відхилення, що також являє собою обсяг очікуваного збитку страхової установи за умовами договору страхування
Ф. Гальтон, 1825 р.	Формулювання закону статистичної регресії
Д. фон Нейман та О. Morgenштерн 1944 р., Д.-Ф. Неш 1949 р.	Розробка теорії ігор та її застосування в дослідженні проблеми максимізації корисності індивіда та прибутку підприємства з урахуванням фактору ризику

альтернативних варіантів рішення;

поширеними в науковій літературі є також тлумачення ризику як невизначеності, невпевності у майбутніх результатах або з погляду подолання цієї невизначеності (Н. О. Бірченко, В. Ю. Матяш, М. П. Висоцька);

велике число авторів ототожнюють ризик із небезпекою чи загрозою втрат (Л. І. Донець, С. М. Ілляшенко);

Н. І. Верхоглядова, М. О. Турко, В. В. Лук'янова, Т. В. Головач, Т. В. Цвігун, І. В. Рішняк, В. В. Вітлінський та Г. І. Великоіваненко враховують як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони ризику, водночас Н. Н. Куніцина та О. С. Бородіна поряд із цим визначають ризик як якісну ознаку чи властивість даної категорії.

Дискусійним питанням серед науковців є визначення наслідків ризику. Більшість науковців стверджує, що ризик призводить лише до негативних результатів (А. Ткаченко, С. М. Ілляшенко, Л. І. Донець, Н. О. Бірченко, І. В. Рішняк, Т. А. Степанова, Д. В. Пудрик І. М. Посохов, С. В. Бортнікова, О. В. Васюренко,

О. В. Таран), деякі автори дотримуються думки про можливість сприятливих відхилень від запланованих цілей (В. Ю. Матяш, М. П. Висоцька, Н. А. Сирочук, В. М. Глібчук, П. М. Коюда, О. П. Коюда), та навіть передбачають отримання нульового чи нейтрального результату (Р. Писанюк, Л. Недільська, Т. В. Цвігун, Ю. Сенейко).

Як і більшість науковців, автор дотримується думки про подвійну природу ризику. Конфліктність ризику знаходить свій прояв у суперечності між об'єктивно існуючою невизначеністю, імовірнісним і випадковим характером подій з одного боку, та суб'єктивністю процесу прийняття рішення на основі альтернативності вибору і сприйняття особи, що приймає рішення, ризикової ситуації з іншого. Отже, об'єктивно-суб'єктивний підхід цілком слушний, тоді як урахування лише одного із розглянутих аспектів спотворює розуміння сутності ризику.

Ризик також має якісну та кількісну сторону, причому остання характеризується такими показниками, як величина можливих відхилень від

Визначення ризику в англомовній довідковій літературі [13]

Організація	Визначення ризику
Інститут ризик-менеджменту (IRM)	Ризик – це поєднання імовірності події та її наслідку. Наслідки ризику можуть бути як позитивними, так і негативними
Інститут внутрішніх аудиторів (ІАА)	Ризик – це невизначеність події, настання якої може мати суттєвий вплив на досягнення цілей. Ризик вимірюється наслідками та імовірністю їх прояву
Міжнародна організація зі стандартизації (ISO)	Ризик – це вплив невизначеності на досягнення цілей, при чому даний вплив може бути позитивним, негативним або зумовити відхилення від очікуваного результату. Ризики розподілено на три категорії: ризики як небезпека (чисті ризики), ризики як невизначеність, ризики як можливість (спекулятивні ризики)

запланованих результатів і ймовірність їх виникнення. Враховуючи зазначене, тлумачення ризику як імовірності або можливості виникнення подій, тобто з позицій його кількісної характеристики або, навпаки, акцент суто на якісних ознаках ризику, безперечно, хибний.

У розв'язанні проблеми співвідношення таких понять, як "ризик", "невизначеність" і "непевність", які досить часто ототожнюють деякі автори, погоджуємось із Д. Наумовим, який розмежує дані поняття так [14]:

невизначеність варто розглядати як стан неоднозначності розвитку подій у майбутньому, за якого неможливо передбачити усі можливі варіанти подій, оцінити наслідки та імовірності настання кожної з них;

непевність існує за можливості встановлення множини випадкових подій, їх якісних і кваліфікаційних характеристик;

ризик охоплює також кількісну визначеність характеристик подій, тобто може бути підданий кількісній, якісній та кваліфікаційній оцінці. З огляду на це, ризиком, на відміну від невизначеності та непевності, можна управляти з погляду оптимізації його рівня.

Зауважимо, що невизначеність та ризик співвідносяться як першооснова (умова) та наслідок, а отже, не можуть бути тотожними поняттями, тоді як непевність і ризик, як можна помітити, також мають ключові змістові відмінності. Незважаючи на те, що ситуація ризику вже сама по собі знімає питання про невизначеність у її істинному розумінні, підхід, що визначає ризик як діяльність з подолання невизначеності, не є цілком виправданим, оскільки, на думку О. Єгорової, не всі прояви ризику можна визначити через дане тлумачення [15].

Проте підхід, згідно з яким пропонується розглядати ризик як небезпеку або загрозу, надає ризику як категорії негативного відтінку, але враховує його об'єктивну природу. Н. Є. Селюченко та В. М. Климаш дотримуються думки, що поняття ризику ширше ніж загроза. Ситуація ризику, вважають дані науковці, створює умови для виникнення загроз, але водночас загрози не завжди є наслідком ризику. Інша відмінність полягає у тому, що реалізація загроз зазвичай супроводжується несприятливими наслідками, тоді як ризик може мати позитивні, негативні або нейтральні результати [1].

Г. Коломієць Ю. Гузненков, Д. Наумов розмежовують поняття ризику та небезпеки, визначаючи небезпеку в якості фактору, що породжує ризик [4, 16].

Незважаючи на те, що досить часто реалізація ризику супроводжується несприятливими результатами, акцент винятково на даному його прояві, характерний для юриспруденції, медицини, страхування та психології, спотворює розуміння механізму прийняття рішень. Адже можливість чи небезпека втрат не можуть бути стимулом до будь-якої діяльності. Бізнес і підприємництво нерозривно пов'язані з ризиковими діями, що мають на меті досягнення саме позитивного результату. В даному контексті зауважимо, що уникнення ризикової ситуації не завжди цілком виправдане, оскільки породжує інший тип ризику - ризик утрачених можливостей.

Підхід, відповідно до якого ризик поділяють на два протилежні типи - ризик-плюс та ризик-мінус (інші назви - виграш і втрати, шанс як антиризик та власне сам ризик, чистий та спекулятивний ризик) (зокрема, Д. Наумов, В. Романов, Г. Гольдштейн, А. Гуц, А. Литовських) [16, 17],

змушує науковців зосереджувати свою увагу на останньому, ігноруючи перший тип ризику, аргументуючи це відсутністю практичної потреби у його дослідженні (І. В. Рішняк, Д. Наумов). Розглянений підхід має суттєвий недолік - однозначне віднесення ризику до одного із типів можливе лише в майбутньому, коли наслідки ризику - вже відомі й оцінені.

На момент прийняття рішення множина можливих результатів рішення містить як події з позитивними, так і з негативними наслідками переважно різного ступеня ймовірності, про що свідчить залежність: або де , - відповідно ймовірності позитивних і негативних проявів ризику [18].

З позицій даного підходу нейтральний чи нульовий результат у більшості випадків можна розглядати як небажаний (економічний збиток, враховуючи неявні витрати внаслідок відмови від альтернативного варіанту рішення), як отриманий досвід для прийняття майбутніх рішень, з погляду відсутності явних втрат, а також як стратегічний крок на шляху до успіху. Позитивний результат може бути меншим, ніж очікуваний у кількісному вимірі, або мати нематеріальний чи соціальний характер. Зазначене вище свідчить про значний рівень суб'єктивності таких оцінок і розмежувань, тому, на нашу думку, більш слушним є розгляд наслідків ризику з погляду відхилень від мети прийнятого рішення.

Висновок. На основі проведеного аналізу пропонується доповнений та уточнений варіант визначення ризику як економічної категорії: ризик - це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що відображає особливості сприйняття суб'єктами економічних відносин імовірності настання певної ситуації, яка може виникнути в майбутньому внаслідок прийняття рішень в умовах невизначеності та може призвести до негативних або позитивних відхилень від прогнозованого результату.

Список літератури

1. Ризику та загрози підприємства: підходи до трактування та утворення їхньої суті [Електронний ресурс] / Н.С. Селюченко, В.М. Климаш. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2011_720/35.pdf
2. Тарасова К.І. Підприємницький ризик як економічна категорія // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. - Хмельницький: 2012. - Т.2, №5. - С. 37-41.
3. Лопатовський В.Г. Альтернативні підходи до поняття ризик // Вісник Технологічного університету Поділля. Економічні науки. - 2004. - №6. - С. 193-198.
4. Небезпеки і ризику сучасної економіки

[Електронний ресурс] / Г.М. Коломієць, Ю.Г. Гузенков. - Режим доступу: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6849/2/Kolomiets_Guzenkov.pdf

5. Клапків М.С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. - №4. - 2001. - С.14-21.

6. Hornby A.S. Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/risk>

7. Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://doroszewski.pwn.pl/haslo/rusyko/>

8. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.efremova.info/word/risk.html>

9. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. - Х. : ВД "Школа", 2006. - 1008 с.

10. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль [пер. с англ.] / Ф. Х. Найт. - М. : Дело, 2003. - 360 с.

11. Нейроэкономика и ее интеграция в экономическую науку [Електронний ресурс] / А.В. Романовский, Я.В. Шокин. - Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/2011/04/14/1268025180/8.pdf>

12. Лук'янова В.В. Економічний ризик: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач - К. : Академвидав, 2007. - 464 с.

13. Fundamentals of risk management: understanding, evaluating, and implementing effective risk management [Електронний ресурс] / Р. Hopkin. - Режим доступу: <http://www.nashaucheba.ru/v40360/?download=1>

14. Наумов Д. Різниця та взаємозв'язок між поняттями "невизначеність", "непевність" і "ризик" / Д. Наумов // Банківська справа. - 2007. - №2. - С. 27-37.

15. Егорова Е.Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе... / Е. Е. Егорова // Управление риском. - 2002. - №2. - 64 с.

16. Наумов Д. Проблемний аспект формування поняття "підприємницький ризик" / Д. Наумов // Економіст. - 2008. - №1. - С. 36-39.

17. Системний аналіз категорій ризику та невизначеності [Електронний ресурс] / І.В. Рішняк. - Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9418/1/26.pdf>

18. Методологічні основи аналізу підприємницьких ризиків [Електронний ресурс] / В.Я. Гуменюк, Г.Ю. Міщук. - Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/8908/1/18.pdf>

ИССЛЕДОВАНИЕ СУЩНОСТИ РИСКА КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Рассматриваются вопросы этимологии понятия "риск" и его современного толкования в различных языках. Исследовано эволюцию научных взглядов на понятие "риск", а также развитие математического аппарата количественной оценки и анализа рисков. Проанализировано теоретические подходы к толкованию сущности риска. Предложено уточнённый вариант определения понятия "риск" как экономической категории.

Ключевые слова: риск, неопределенность, вероятность, угроза, опасность, результат

Summary

Antonina Sviderska

INVESTIGATION OF THE RISK ESSENCE AS THE ECONOMIC CATEGORY

The article deals with the risk etymology and its contemporary interpretation in various languages. The evolution of scientific views on the term "risk" and development of mathematical tools for quantitative estimation and analysis are investigated. The theoretical approaches to the interpretation of risk essence are analyzed. The improved definition of the notion "risk" as an economic category is proposed.

Keywords: risk, uncertainty, probability, threat, hazard, outcome